

Kā Matapae Huarere me te Āhuaraki o Te Wai Pounamu

He whānui kā mātauraka huarere o kā tūpuna e noho ana i ruka i kā momo whenua, te taha o kā awa, te moana rānei o Te Wai Pounamu. Nā te āta mātakitaki i te taiao, i te āhua o te raki, o ia marama, otirā, kā wāhaka o te tau he nui kā mōhiotaka o te mātauraka me te hōhonu hoki o kā tūhonotaka i roto i te taiao, kia mōhio ai ka pēhea te āhua o te raki āpōpō anō hoki. He mea nui tēnei momo mātauraka hai kaupare atu i te rikā kaha o aituā i a rātau e noho ana i te taiao wetiwheti nei.

I mahi kātahi ai a Te Kūwaha o Taihoro Nukurangi me kā hapū puta noa i Te Wai Pounamu, kia mōhio ai, kia whakahaumanu ai, kia whakatairaka ake i kā tohu taiao ki te matapae i te huarere me te āhuaraki.

Ka whakaatu atu te pānui whakaāhua nei i ētahi o kā tohu i whakamahia e kā takata huri noa i Te Wai Pounamu, hai matapae i te huarere me te āhuaraki. Ka whakamahia te nuika o kā tohu i roto i ō rātau ake rohe, kāore e kore ka mōhiotia whānuitia kā tohu nei e ētahi atu hapū, iwi rānei nō wāhi kē atu. I ētahi wā, ka whakamahia nui ake i te kotahi tohu, kia matapae i te huarere o ia rā, o ia marama, o ia wāhaka o te tau kai te hara mai. Ko tōhona tūmanako, nā te mahi rakahau nei, ka tipu te kōiko me te hīkaka o kā rakatahi kia tūhonohono ai ki te taiao o te Māori, ā, kia matomato ai te tipu o tēnei mātauraka tūāuriuri whāioio, kia mōhio hoki me pēhea rā te āta tiaki i te kāika ahakoa te kīno o te taiao e pēhi nei i a rātau.

Te Huarere

Nō te āhua o te raki, o ia rā, o ia rā o te huarere (hei tauira: tō kiteka atu o tō matapihi ia raki, me kā raki tata noa mai).

Ikoa	Tohu	Whakatauka	Iwi / Rohe	
	Kūaka Bar-tailed godwit	Ka ū mai te kūaka me tōhona makau ki uta, ā, ka uru ki roto i tōhona rua	He rā paki āpōpō, ā, ka marino te moana o Te Ara-a-Kiwa	Waitaha, Kāti Māmoe, Kāi Tahu, Te Taurapa o te waka
	Parara Broad billed prion	Ka tatū mai kā kāhui parara ki kā motu o kā titi i te pō	Ko te rā e whai ake, he āwhā pūroro	Waitaha, Kāti Māmoe, Kāi Tahu, Te Taurapa o te waka
	Poraka Brown tree frog	Ka whati te haumūmūtaka o te pō ki te reo o te poraka e whio ana	He rā ua āpōpō	Kāti Huirapa, Kāi Tahu, Arowhenua
	Tūpoupou Hector's dolphin	Ka tīkorikori kā kauika tūpoupou i kā kaupuke, ā, ka hāmama, ka tākarokaro	He āwhā kai te haere, mai i te hauraro	Kāti Mahaki, Kāi Tahu, Makāwhio, Te Tai Poutini
	Takata-wairua Ghost moth	Ka kitea kā takata-wairua e rere atu ana ki kā rama	He rā ua kōehuehu āpōpō	Kāti Huirapa, Kāi Tahu, Arowhenua
	Namunamu NZ sandfly	Ka muia e kā namunamu, ā, ka kaha kaua	He rā ua āpōpō	Kāti Mahaki, Kāi Tahu, Makāwhio, Te Tai Poutini
	Paoro-matapae-huarere Kelp weather-glass	1. He mārō te paoro matapae huarere 2. He kōhekohe te pāoro matapae huarere	1. He rā paki kai te hara mai 2. Ā kō kō ake nei, ka ua	Waitaha, Kāti Māmoe, Kāi Tahu, Te Taurapa o te waka
	Karu huka White caps	Kōmā kau ana te puapua o kā karu i roto i te whaka o Awarua	Ka pupuhi te wawa. Ka kaha ake te pupuhitaka o tēnei momo hau, ā, he ua hoki te whai mai	Waitaha, Kāti Māmoe, Kāi Tahu, Te Taurapa o te waka
	Tarahaoa Mt Peel	He kapua roa ekari he kōrahirahi e piri ana ki kā tahataha o te mauka o Tarahaoa	Muri tata mai i kā toru o kā rā, ka ua	Kāti Huirapa, Kāi Tahu, Arowhenua
	Te Māuru North-west Arch	Ka rukiruki haere te āhua o kā kēkēao ki ruka o Kā Tiritiri-o-te-moana, ā, ka kitea te raki kahuraki i ruka, i raro hoki i kā kēkēao	He hau toka āpōpō. Nā te teitei o te pikoka o Te Māuru, ka kaha pupuhi te hau wera o te wahanui, ā, he tohu hoki i te nui o te hau toka e hara mai ana	Kāi Tahu, Waitaha, Ōtautahi
	Toka Southerly 'honest wind'	1. Ka ua i mua i te toka 2. Ka pupuhi te hau, ā, ka heke hoki te ua i mua i te toka	1. Ka noho te toka mō kā rā e 2-3 rānei 2. Kāore te toka e noho mō te wā roa, ka tere wehe i Kaikoura	Kāti Kuri, Kāi Tahu, Kaikoura
	Ioraki Mares tails – Cirrus clouds	He kapua teitei rawa te Ioraki, he rite tōhona āhua ki kā whiore o te hoiho	E 2-3 kā rā, ka kino haere te āhua o kā raki	Ngāi Tuāhuriri, Kāi Tahu, Tuahiwi

Te Āhuaraki

Ko te āhuaraki te roaka o te huarere kua inetia ā-toharite ki kā marama, ki kā tau, ki kā rautau rā anō pea (hei tauira: he makariri ake tēnei tau i ērā o mua noa).

Ikoa	Tohu	Whakatauka	Iwi / Rohe	
Pūtakitaki Paradise duck	Ka haka kā pūtakitaki i te kōhaka pātata ana ki te awa	He raumati wera kai te haere	Kāti Huirapa, Kāi Tahu, Arowhenua	
Riroriro Grey warbler	1. Ka hakaia he kōhaka ki ruka i kā peka teitei o te rākau 2. Ka hakaia tōhona kōhaka ki raro iho i kā peka o te rākau	1. He raumati mahana kai te haere 2. He raumati makariri kai te haere	Kāti Huirapa, Kāi Tahu, Arowhenua	
Kōtuku White heron	Te wā o te raumati, he maha kā kōtuku ka hoki mai ki Te Tai Poutini	He tūpuhi, he takurua makariri rawa kai te haere	Kāi Tahu, Te Tai Poutini	
Kōtukutuku NZ fuchsia	Ka kitea kā rau o te kōtukutuku e taka ana ki te papa	Ka tīmata te makariri, te wāhaka mātao o te tau	Kāi Tahu, Te Tai Poutini	
Kōhai Sophora spp	1. Ka tū ētahi, ka heke iho ētahi o kā pua o te kōhai 2. Ka kokohe kā pua katoa 3. Ka tū kā pua katoa	1. He tau whakaranu 2. He tau kino 3. He tau pai	Kāi Tahu, Ōtautahi	
Tī kōuka Cabbage tree	1. He mōata kā pua o te tī 2. He takaroa te puawaitaka o te tī	1. He raumati roa me te wera hoki kai te haere 2. He ua i te wa o te raumati	Kāti Huirapa, Kāi Tahu, Arowhenua	
Harakeke NZ flax	He mōata kā puawaitaka o kā koladi (korari) o te harakeke	He raumati roa me te wera hoki kai te haere	Waitaha, Kāti Mamoe, Kāi Tahu, Te Taurapa o te waka	
Kohu moana Sea fog	1. Te kohu moana tuatahi ka uru mai i te rāwhiti ki Rāpaki 2. He maha kā kohu moana ka uru mai ki Rāpaki	1. He huarere makariri rawa kai te haere 2. He makariri rawa i te nuika o te takurua nei	Ngāti Wheke, Kāi Tahu, Rāpaki-Whakaraupō	
Marama korohiti New moon	1. He rā paki i te wā o te korohiti 2. He rā ua i te wā o te korohiti	1. He huarere pai te nuika o te marama 2. He rā ua, he māku te nuika o te marama	Kāti Huirapa, Kāi Tahu, Arowhenua	
Marama ohua Crescent moon	Ka kitea te marama e takoto ana i ruka i tana tūara	He mahana ake te huarere i te marama e whai ake nei	Waitaha, Kāti Mamoe, Kāi Tahu, Te Taurapa o te waka	
Puaka Rigel	1. Ka rikoriko mai te mata o Puaka i te taha toka 2. Ka rikoriko mai i te hauraro	1. He tohu ka makariri haere te huarere 2. He tohu ka mahana haere te huarere	Kāi Tahu, Ōtautahi	
Autahi Canopus	Te wā o Takurua, ka tū wehewehe a Autahi i Te Makoroa	He raumati wera e whai atu rā	Kāi Tahu, Ōtautahi	